

Economic Diplomacy of the Islamic Republic of Iran in Post-ISIS Iraq and Syria

Mostafa Esmaili *Corresponding Author*, Assistant Professor, Department of International Relations, Supreme National Defense University Tehran, Iran. E-mail: esmaili133@gmail.com

Amir Abbasi Khoshkar PhD in International Relations, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: a.abbasi.khoshkar@gmail.com

Article Info

Article Type:

Reserch Article

Keywords:

Economic Diplomacy,
Goeconomy Of West
Asia,
Regional Markets,
The Era After ISIS.

ABSTRACT

Iraq and Syria, two export and consumption markets in the West Asian region, have always been the focus and economic goals of the Islamic Republic of Iran. The attack of ISIS and terrorist groups on these two countries caused a lot of costs on the governments and nations of these two political units. The high intensity of the damage that happened requires economic and construction resources and forces to help rebuild the damage while taking advantage of the opportunity to develop economic cooperation. In the present study, the authors seek to examine the issues and challenges of economic cooperation between the Islamic Republic of Iran and Iraq and Syria. The question of the current research is what were the reasons for the reduction of the geo-economic ties of the Islamic Republic of Iran with Iraq and Syria? In response to the above question, the following hypothesis is proposed: the weakness in providing the goods and services needed by Iraq and Syria in the post-ISIS era and the monetary restrictions and transportation of goods have caused the full exploitation of the trade capacities with Iraq and Syria. do not The research method is descriptive-explanatory and documentary method was used to collect sources.

Cite this Article: Esmaili, M., & Abbasi Khoshkar, A. (2024). Economic diplomacy of the Islamic Republic of Iran in post-ISIS Iraq and Syria. *International Relations Researches*, 14(2), 135-150. doi: 10.22034/irr.2024.426338.2465

© **Author(s)**

Publisher: Iranian Association of International Studies

DOI: 10.22034/irr.2024.426338.2465

دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در عراق و سوریه پس‌ادعش

مصطفی اسماعیلی نویسنده مسئول، استادیار گروه روابط بین الملل دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

رایانامه: esmaili133@gmail.com

امیر عباسی خوشکار دانش آموخته دکترای روابط بین الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران.

رایانامه: a.abbasi.khoshkar@gmail.com

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تلاش جمهوری اسلامی ایران جهت قرار گرفتن در دسته قدرت‌های منطقه غرب آسیا تلاش در چارچوب توسعه مناسبات تجارت منطقه‌ای و دست یابی سهم از بازارهای منطقه‌ای افزایش یافت. عراق و سوریه دو بازار صادرات و مصرف در منطقه غرب آسیا همواره مورد توجه و هدف گذاری اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بوده است. حمله داعش و گروه‌های تروریستی به این دو کشور سبب شد تا هزینه‌های زیادی بر دولت و ملت‌های این دو واحد سیاسی وارد شود. خجم بالای خسارات اتفاق افتاده نیازمند منابع و نیروهای اقتصادی و عمرانی است که ضمن بهره برداری از فرصت توسعه همکاری‌های اقتصادی به بازسازی خرابی‌ها کمک کند. در پژوهش حاضر نگارندگان به دنبال بررسی مسائل و چالش‌های همکاری‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با عراق و سوریه است. سؤال پژوهش حاضر عبارت است از دلایل کاهش پیوندهای ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران با عراق و سوریه چه بوده است؟ در پاسخ به سؤال فوق فرضیه ذیل مطرح می‌شود ضعف در تأمین کالاها و خدمات مورد نیاز عراق و سوریه در دوره پس‌ادعش و محدودیت‌های پولی و حمل و نقل کالا سبب شده است تا از ظرفیت‌های تجارت با عراق و سوریه به صورت کامل بهره برداری نشود. روش پژوهش تبیینی است و از روش اسنادی جهت جمع‌آوری منابع استفاده شده است.
کلیدواژه‌ها: دیپلماسی اقتصادی، ژئواکونومی غرب آسیا، بازارهای منطقه، دوره پس‌ادعش	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۱۸	

استناد به این مقاله: اسماعیلی، مصطفی، & عباسی، امیر. (۱۴۰۳). دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در عراق و سوریه پس‌ادعش.

پژوهش‌های روابط بین الملل، ۱۴(۲)، ۱۳۵-۱۵۰. doi: 10.22034/irr.2024.426338.2465.

© نویسنده(گان)

ناشر: انجمن ایرانی روابط بین الملل

تجارت و روابط اقتصادی منطقه‌ای یکی از مهمترین کارکردهای قدرت‌های منطقه‌ای جهت بسط نفوذ و گسترش ژئواکونومیکی است. دیپلماسی اقتصادی در دوران پس از جنگ سرد و گسترش فرایند جهانی شدن مطرح شد و امروزه به عنوان یکی از ابزارهای نوین کارآمد و قدرتمند کنش ورزی در فضای بین الملل در برابر دیپلماسی سنتی قرار گرفته است. اساس شکل‌گیری دیپلماسی اقتصادی مبتنی بر رفع کاستی‌های دیپلماسی سنتی برای تحقق اهداف سیاست‌گذاری و تأمین منافع بازیگران دولتی و غیردولتی عرصه بین الملل در چارچوب تعاملات فزاینده و چندوجهی اقتصاد جهانی بوده است. دیپلماسی اقتصادی به موضوعات سیاست کلان اقتصادی می‌پردازد و به دنبال تأمین اهداف و منافع توسعه‌ای کشور است. مسائلی از قبیل ثبات اقتصادی، امنیت غذایی، تأمین مسکن، مبارزه با فقر، حفظ محیط زیست، بهداشت و سلامت جامعه، آموزش، اشتغال‌آفرینی، سرمایه‌گذاری، سیاست‌های صنعتی و منطقه‌گرایی از جمله مقوله‌هایی هستند که مورد توجه دیپلماسی اقتصادی گرفته‌اند.

موقعیت جغرافیایی ایران به گونه‌ای است که از ناحیه غرب و شمال غرب با ترکیه، آذربایجان، ارمنستان، عراق، از طرف جنوب به خلیج فارس و کشورهای عربی و مسلمان، از طرف شرق و شمال شرق با کشورهای پاکستان، افغانستان، تاجیکستان، ازبکستان و ترکمنستان همسایه است. این موقعیت ایران را به قدرت بالقوه بین‌المللی در منطقه و جهان تبدیل کرده است. لذا این امتیاز جغرافیایی در صورت برنامه‌ریزی و مدیریت درست قطعاً یک فرصت منحصر به فرد خواهد بود. تصمیم‌گیران حوزه سیاست خارجی می‌توانند با محوریت قرار دادن دیپلماسی اقتصادی بستر لازم برای بهره‌برداری از این موقعیت ویژه را فراهم آورند. در مجموعه منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا ایران منحصراً تنها کشوری است که در سطح داخلی خود تمامی بنیان‌های، انسانی، سرزمینی و منابع طبیعی را برای قدرتمند شدن و تولید دارا است و پتانسیل عظیمی در آن وجود دارد که می‌تواند به کشور صاحب نفوذ مالی و اقتصادی و در نتیجه سیاسی و فرهنگی تبدیل شود. پس از پیروزی محور مقاومت بر داعش و گروه‌های تروریستی در سوریه و عراق بحث بازسازی خرابی‌ها و سهم دولت‌های منطقه از بازار عراق و سوریه به یکی از مهمترین محورهای بحث‌ها و گفت و گوها تبدیل شد. جمهوری اسلامی ایران به دلیل حمایت‌های نظامی و سیاسی گسترده از حکومت بشار اسد به یکی از شرکای مطلوب در تبادلات اقتصادی با سوریه تبدیل شده است. فرصت ژئواکونومیکی به دست آمده همواره توسط مدیران تجاری مورد تأکید قرار گرفته است. جمهوری اسلامی ایران با در پیش گرفتن سیاست همسایگی به دنبال تقویت دیپلماسی

اقتصادی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های تجارت منطقه‌ای جهت مقابله با فشار تحریم‌های یکجانبه غرب بوده است. از این رو فرصت بازارهای سوریه و عراق می‌تواند از اولویت راهبردی بالایی جهت بسط نفوذ اقتصادی و تجاری مورد ارزیابی قرار گیرد. در مقاله حاضر نگارندگان ضمن بررسی مسائل و بحران‌های اقتصادی عراق و سوریه در دوره پساداعش و برشمردن فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی مبادلات تجاری و اقتصادی به ارائه تصویری از مناسبات ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران با عراق و سوریه خواهد پرداخت. سؤال پژوهش حاضر عبارت است از دلایل کاهش پیوندهای ژئواکونومیکی جمهوری اسلامی ایران با عراق و سوریه چه بوده است؟ در پاسخ به سؤال فوق فرضیه ذیل مطرح می‌شود ضعف در تأمین کالاها و خدمات مورد نیاز عراق و سوریه در دوره پساداعش و محدودیت‌های پولی و حمل و نقل کالا سبب شده است تا از ظرفیت‌های تجارت با عراق و سوریه به صورت کامل بهره‌برداری نشود. روش پژوهش توصیفی-تبیینی است و از روش اسنادی جهت جمع‌آوری منابع استفاده شده است.

۱. پیشینه پژوهش

در حوزه مطالعات دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران آثار پژوهشی متنوعی تولید شده‌اند که هر یک بعد خاصی از مسائل حوزه فوق را بررسی کرده‌اند. راوندی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان "ارائه الگوی راهبردی سیاست همسایگی برای ج.ا.ایران" به دنبال بررسی سؤال و فرضیه ذیل هستند. کدام راهبرد جامع را برای سیاست همسایگی ایران می‌توان تدوین نمود؟ پژوهش با این فرض که در سطوح جغرافیای سیاست خارجی لازم است با انتخاب سطح همسایگی از میان سطوح چهارگانه جغرافیایی (همسایه، منطقه، فرامنطقه، بین‌الملل) سیاست خارجی را از نو بنیان نهاد به بازآفرینی مفاهیم سیاست همسایگی اقدام نموده است. قادری حاجت و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله "موقعیت اقدام راهبردی گام نخست تدوین سیاست همسایگی بهینه" جمع‌بندی پژوهش را این چنین نگاشته‌اند که متأثر از شرایط مختلف داخلی و خارجی و در وضعیت کنونی ایران در سپهر همسایگی خود و به ویژه در ارتباط با کشورهای اصلی منطقه پیشینه در موقعیت تدافعی است.

ابودز گوهری مقدم و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی بنیادین به دنبال ارائه الگویی جهت تقویت کارآمدی دیپلماسی منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران برآمده‌اند. در الگوی پیشنهادی سه بُعدی آنها مفاهیم، معامله و مقابله مبتنی بر تعاملات جمهوری اسلامی ایران با همسایگان حضور دارد. موسوی نیا (۱۴۰۰) در مقاله آسیب‌شناسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از منظر نظریه همسایگی نویسنده مقاله

سؤال ذیل را مطرح کرده است مهم‌ترین چالش‌های تحقق سیاست همسایگی کدام اند و چه راهکارهایی را می‌توان برای رفع این موانع ترسیم نمود؟ در پاسخ به سؤال فوق نویسنده مقاله فرضیه ذیل را مورد آزمون قرار داده است. چشم انداز دوگانه هژمون‌گرایی - الهام بخشی در سیاست خارجی ایران در وهله نخست و دوگانه اعتمادسازی - توازن سازی در وهله دوم که مهم‌ترین موانع تحقق سیاست همسایگی را تشکیل می‌دهند. حل و فصل دوگانه اولی و مدیریت دوگانه دومی، مهم‌ترین مسئله سیاست خارجی جمهوری اسلامی را برای تحقق سیاست همسایگی شکل می‌دهد.

ترابی فرد و همکاران (۱۴۰۱) در چارچوب تبیین دلایل استمرار تحریم‌ها به مسائل ژئوپلیتیکی رسیدند و گره راه حل تحریم‌ها را دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای دانستند. پرزاد و مزینانی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان بررسی دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر تقویت تولید داخلی) یافته‌های ذیل دست پیدا کردند. دشمنان انقلاب اسلامی ایران از سال ۱۳۵۷ با انواع تحریم‌های اقتصادی، تلاش داشته‌اند تا به کشور آسیب برسانند و بنابراین سیاست گذاران کشور وظایف سنگینی بر دوش داشته که با تعامل سازنده و راهگشا تا اندازه‌ای ترفندهای دشمن را خنثی کرده و به جایگاه پیش بینی شده در سند چشم انداز بیست ساله برسند. در این راستا تقویت اقتصاد داخلی می‌تواند نیاز داخل را تأمین کند اما توجه به تعامل و همکاری‌های بین‌المللی نقش مهمی را جهت تقویت تولید به لحاظ تقویت صادرات، کاهش هزینه تولید و سرمایه‌گذاری ایفا می‌کند. نگارندگان در پژوهش حاضر به دنبال ارائه نگاهی آسیب شناسانه به پیوندهای ژئواکونومیکی ایران با خوشه شامات (عراق و سوریه) هستند تا ضمن ارائه تصویری کمی و کیفی از وضعیت تجاری ایران در این دو کشور به تبیین دلایل نامتوازن شدن پیگیری اهداف راهبردی بپردازند. نگارندگان بر این باور هستند که خوشه شامات از لحاظ بازارهای تجاری و سرمایه‌گذاری‌های مالی گزینه‌های مناسبی هستند و فعالیت در این لایه می‌تواند به بسط و تقویت منطقه‌ای کشور بینجامد.

۲. الگوی مفهومی پژوهش

مفهوم دیپلماسی اقتصادی در چارچوب رقابت‌های ژئواکونومیکی تعریف می‌شود. رقابت‌های ژئواکونومیکی به منظور تصاحب فرصت‌های اقتصادی در خوشه‌های جغرافیایی مجاور در قالب رقابت‌های بازاری و فروش کالا و خدمات توسط واحدهای دولتی رقیب در مناطق مختلف صورت می‌گیرد. دیپلماسی اقتصادی شامل فعالیت‌های حکومت و شبکه‌های بین‌المللی آن است و می‌تواند به مثابه استفاده از روابط حکومت و نفوذ حکومت برای امکان پذیر کردن تجارت و سرمایه‌گذاری بین

المللی تعریف شود. حکومت‌ها همچنین با شرکت‌های داخلی و خارجی تعامل می‌کنند تا به تجارت و سرمایه‌گذاری از طریق نهادهای داخلی (دفاتر گسترش سرمایه‌گذاری و صادرات) تحریک بخشند امری که ذیل حمایت دیپلمات‌های اقتصادی قرار دارد. (امانی خجسته، ۱۴۰۰: ۹۵) در نگاهی روند محور، روند تحول دیپلماسی اقتصادی در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ در واکنش به پایان جنگ سرد تسریع گردید و با فرآیند جهانی شدن و رو به رشد ورود بازیگران غیر دولتی مانند کسب و کار بخش خصوصی در عرصه بین‌الملل شتاب گرفت. (Woolcock & Bayne, 2013: 67) دیپلماسی اقتصادی می‌تواند به عنوان استفاده از روابط دولتی و نفوذ دولت به منظور تحریک تجارت و سرمایه‌گذاری بین‌المللی تعریف شود و این فعالیت طیف وسیعی از نمایندگی‌های نیمه دائمی بین‌المللی (سفارتخانه‌ها، کنسولگری‌ها، مؤسسه‌های داخلی ادارات) بازاریابی سرمایه‌گذاری و صادرات و فعالیتهای دو جانبه دیپلماتیک بازرگانی دولت‌ها را شامل می‌شود. (Moons & Van Bergeijk, 2013: 22)

در دوره پساجنگ سرد تعامل امنیت و اقتصاد و ارتقاء جایگاه تجارت خارجی در راهبردهای قدرت‌های منطقه‌ای از اولویت بالایی برخوردار شده است. این تحول نشان داد دیپلماسی اقتصادی می‌تواند به عنوان یک عامل ثانویه در سیاست امنیت ملی نقش داشته باشد. (Papadimitriou & Pistikou, 2014: 16) دیپلماسی اقتصادی جدید مجموعه‌ای از فعالیتهای فرایندهای تصمیم‌گیری بین‌المللی مربوط به فعالیتهای اقتصادی مرزی صادرات، واردات سرمایه‌گذاری وام کمک مهاجرت است که توسط بازیگران دولتی و غیر دولتی در دنیای واقعی دنبال می‌شود. دیپلماسی اقتصادی ابزار مهمی برای سیاست خارجی دولت‌هاست تا بتواند منافع اقتصادی را در رابطه با ارتقاء تجارت و سرمایه‌گذاری را از طریق کانالهای دیپلماسی افزایش دهند. (Tlhabanello, 2014: 42)

با تقویت جایگاه اقتصاد در قدرت ملی کشورها و افزایش سهم اقتصاد از میزان نفوذ منطقه‌ای و وزن گیری تجارت درون منطقه‌ای به عنوان اهرمی جهت تاثیرگذاری بر معادلات قدرت منطقه‌ای بازارهای مصرف و خدمات فنی- مهندسی از اهمیت بالایی برخوردار شده است. قرار گرفتن در قله قدرت منطقه‌ای یکی از اهدافی است که همواره توسط دولت‌های مختلف در جمهوری اسلامی ایران دنبال شده است. این اراده از اهمیت بالایی برخوردار است به طوری که دانشمندان روابط بین‌الملل این عامل را یکی از معیارهای صعود دولت‌ها به نقاط فوقانی چرخه قدرت منطقه‌ای می‌دانند. به باور بوزان دولت‌هایی می‌توانند به قرار گرفتن در سطوح بالای قدرت منطقه‌ای امیدوار باشند که اول، معیار مادی یعنی توانمندی نسبی یک کشور دوم معیار برداشت کم و بیش قاطعانه از خود یعنی این که کشوری

مدعی جایگاه قدرت بزرگ باشد و سوم این که چنین جایگاهی از سوی دیگران و به ویژه از سوی گروه کشورهای هم تراز برایش به رسمیت شناخته شود. (بوزان، ۱۳۹۰: ۹۰) تصاحب بازارهای منطقه‌ای جهت تثبیت و ارتقای موقعیت منطقه‌ای توسط قدرت‌های منطقه‌ای که به دنبال قرار گرفتن در نقاط فوقانی چرخه قدرت منطقه‌ای هستند دنبال می‌شود. ترکیه، عربستان، امارات متحده عربی و قطر از جمله قدرت‌هایی هستند که پیوند اقتصاد و قدرت ملی را در ادراک راهبردی خود کرده‌اند و در طراحی راهبردهای منطقه‌ای خود لحاظ می‌کنند.

۳. مختصات تجارت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران

تجارت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در منطقه غرب آسیا متأثر از عوامل داخلی و تحریم‌ها بوده است. بر اساس رویکرد و جهت‌گیری سیاست همسایگی حلقه اول در بازاریابی و تقویت تجارت خارجی کشورهای هم‌مرز و منطقه غرب آسیا است. تقویت تجارت منطقه‌ای با توجه به بازارهای مصرفی و جذب سرمایه به دلیل سهولت دسترسی جغرافیایی و حمل و نقل از اولویت بالایی برخوردار شده است. با تشدید تحریم‌ها و خروج آمریکا از برجام پیگیری سیاست همسایگی و دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای به امری ضروری تبدیل شده است. نخبگان دانشگاهی و حاکمیتی سیاست خارجی همواره بر اهمیت مناسبات تجاری منطقه‌ای به عنوان حلقه و فضای پیرامونی در دسترس در زمینه تقویت تجارت خارجی تاکید داشته‌اند. وجود نوسان در واردات کالا در ده ساله اخیر نشان دهنده وجود نوسان در درآمدهای ارزی و تأثیر تحریم‌ها و محدودیت‌های اقتصادی بر تجارت خارجی است. با این وجود نوسانات گذشته در سالهای اخیر کاهش پیدا کرده است و ثبات نسبی بر جریان واردات حاکم شده است.

توزیع گره‌های پیوند تجاری منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که ناموزون بودن توزیع گره‌ها در بلندمدت می‌تواند راهبرد مقابله با تحریم‌ها را دچار چالش سازد. این امر توسط مقامات سطح بالا در کنار دلارزدایی از تجارت خارجی همواره مورد تاکید و تذکر بوده است. در بررسی آمار واردات و صادرات ایران در سال ۱۴۰۱، ۷۰ درصد صادرات کشور به کشورهای چین، عراق، ترکیه و امارات و ۷۵ درصد واردات کشور در سال ۱۴۰۱ از ۵ کشور امارات، چین، ترکیه، هند و آلمان بوده است. ۸۰ درصد صادرات غیرنفتی کشور همچنان مربوط به صنایع وابسته به نفت و معدن و ۷۰ درصد واردات نیز مربوط به مواد غذایی و تجهیزات بوده است. وابستگی شدید تغذیه مردم و حیات صنعت به واردات و وابستگی شدید صادرات به ذخایر ملی از جمله موارد قابل توجه در سال‌های اخیر بوده است. ۳۰ کالای صادراتی اصلی کشور که تمامی آنها از صنایع شیمیایی و فلزی هستند، حدود دو سوم صادرات کشور را تشکیل می‌دهند. (تجارت خارجی ایران - آمار صادرات و واردات در سال ۱۴۰۱، اردیبهشت ۱۴۰۲)

شکل شماره (۱): نقشه صادرات کشور در سال ۲۰۲۱

مقصد صادرات	درصد از صادرات خارجی
چین	۳۷ درصد
عراق	۱۷ درصد
ترکیه	۱۱ درصد
امارات متحده عربی	۹ درصد
هند	۳ درصد

Source: <https://tradingeconomics.com/iran/exports-by-country>

۴. جنگ داخلی در سوریه و عراق و فرصت‌های اقتصادی

پس از آغاز بحران سیاسی و امنیتی سوریه عمده دغدغه تهران و دمشق نگرانی از به قدرت رسیدن افراط گرایان وابسته به جریان‌های سلفی و وهابی در سوریه بوده است که به شدت از سوی کشورهای عربی به ویژه عربستان سعودی پشتیبانی می‌شده‌اند. (Alison, 2013: 797) حمایت ژئوپلیتیکی از مهمترین حلقه اتصالی محور مقاومت برای جمهوری اسلامی ایران امری راهبردی در محیط امنیتی فوری محسوب می‌گردید. هزینه‌های انسانی و تسلیحاتی جنگ در برابر خسارت‌های اقتصادی و عمرانی سبب شد تا

دوره پسا جنگ با داعش به معنایی اقتصادی تبدیل شود. حضور داعش در عراق و سوریه و خسارت‌های جنگ داخلی سبب شده تا شاخص‌های کلان اقتصادی و سطح رفاهی طبقات مختلف جامعه کاهش پیدا کند. بر اساس قیمت‌های پایه سال ۲۰۰۷، شش اقتصاد در منطقه خوزه شام، ۳۵ میلیارد دلار از تولیدشان را در جریان حملات داعش از دست دادند. به عبارت دیگر، اگر جنگ اتفاق نمی‌افتاد، ارزش کل این اقتصادها روی هم می‌توانست ۳۵ میلیارد دلار بیشتر باشد. چپاول منابع اقتصادی سوریه و عراق توسط داعش تأثیر منفی شدیدی بر اقتصاد و معیشت مردم این دو کشور برجای گذاشته است. داعش در اوج قدرت خود در سال ۲۰۱۴ بیش از ۲ میلیارد دلار از چاه‌های نفتی توقیف شده، بانک‌های غارت شده و اخاذی از جمعیت تحت کنترل خود جمع کرد و به طرز نگران‌کننده‌ای قادر به اخاذی مالیات از میلیونها غیر نظامی بود که در داخل قلمرو تحت سیطره‌اش خود زندگی و کار می‌کردند. (Tucker, 2018: 77)

هزینه‌های حضور داعش در عراق و سوریه در قالب استثمار منابع اقتصادی محلی و بهره‌کشی از منابع مالی و انسانی می‌شود. به عنوان مثال علاوه بر مالیات، داعش منابع اساسی را کنترل می‌کرد از جمله مواد اصلی مواد غذایی مانند گندم و جو، معادن و کارخانه‌های سیمان و البته نفت که مجموعاً بیش از ۵۰۰ میلیون دلار در سال در زمان اوج تولید در سال ۲۰۱۴ به حساب می‌آمد. همانطور که تیم دایس یکی از محققان نظامی یادآور شده بود، ارزشمندترین دارایی و مرکز ثقل داعش زمینی است که در عراق و سوریه در اختیار دارد. (Moreland & Jasper, 2016: 14) دولت سوریه قبل از آغاز بحران این کشور روزانه ۳۸۷ هزار بشکه از منابع نفتی شرق و شمال شرق این کشور نفت تولید می‌کرد که ۱۴۰ هزار بشکه آن از طریق بنادر غربی این کشور در سواحل مدیترانه صادر می‌شد و مابقی در داخل این کشور مصرف می‌گردید.

اقتصاد سوریه از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۷ بیش از ۷۰ درصد کاهش یافت. در این سالها حاکمیت قانون ضعیف و فساد اداری فراگیر شد و حقوق مالکیت در طی جنگ داخلی نادیده گرفته شد. افزایش ۲۲ درصدی بودجه سال ۲۰۱۹ بیشتر ناشی از یارانه گندم و آرد بود که فضای کمتری برای سایر اولویتهای دولت باقی گذاشت. (محمدیان، ۱۴۰۰: ۵۸) پس از تضعیف داعش در سوریه تحریم‌های غرب و آمریکا سبب شده است تا دسترسی مالی و اقتصادی سوریه کاهش پیدا کند. جدیدترین این تحریم‌ها، قانون سزار است که در دسامبر ۲۰۱۹ در بودجه دفاعی آمریکا گنجانده شد و در ۱۷ ژوئیه ۲۰۲۰ نیز با امضای دونالد ترامپ رئیس‌جمهور سابق آمریکا اجرایی شد. به موجب این قانون، آمریکا می‌تواند هر شخص یا گروه یا حکومتی را که به سوریه کمک مالی یا کالایی یا فناوریانه برساند، تحریم کند. با تصویب قانون

سزار ۷۰ درصد از ارزش پول سوریه سقوط کرد. (Operation Peace Spring And Pptential Turkish Intervention Scenarios,2022) بر اساس برخی آمارهای منتشر شده میزان خسارت‌های وارد شده به نهادها و ارگان‌های دولتی بیش از ۴۵ هزار میلیارد لیر معادل ۸۷ میلیارد دلار ارزیابی شده است؛ بیش از ۲۵ هزار ساختمان دولتی در طول جنگ آسیب دیده‌اند و حدود ۱۸۸ کارخانه و شرکت دولتی نیز به طور کامل یا جزئی تخریب شده‌اند. در سال ۲۰۱۰ (قبل از آغاز بحران سوریه) شمار گردشگران ورودی به سوریه از هفت میلیون و ۵۰۰ هزار نفر فراتر رفته بود که این گردشگران حدود هفت میلیارد دلار در سوریه هزینه می‌کردند. در طول سال‌های جنگ، هزار ۴۶۸ زیرساخت و مرکز گردشگری از جمله ۳۶۵ هتل و یک هزار و ۱۰۳ رستوران از چرخه خدمات رسانی خارج و ۴۰۳ زیرساخت گردشگری به طور کامل یا جزئی ویران شد و بیش از ۲۶۰ هزار فرصت شغلی مستقیم و غیرمستقیم نیز از دست رفت. (سوریه و خسارت‌های میلیاردی بحران، ۱۳۹۸/۶/۲۳)

هزینه‌های جنگ با داعش در عراق بر اساس تخمین هزینه‌های برخی منابع دولتی در این کشور تا ۹۰ میلیارد دلار ارزیابی شده است. طی سه سال از نبرد با داعش ۱۳۸ هزار واحد مسکونی در شهرهای مختلف عراق تخریب شده که نیمی از آنها به صورت کامل از بین رفته‌اند و ۲ میلیون و ۵۰۰ هزار عراقی نیز آواره شدند. خرابی‌های نیازمند بازسازی عمرانی و اقتصادی و بازارهای مصرف سوریه و عراق از وضعیت بکر و مناسبی جهت صادرات و سرمایه‌گذاری‌های بلندمدت برخوردار هستند. سوریه می‌تواند سال‌ها نقش دروازه ورود ایران به جهان غرب، اتحادیه عرب و اتصال استراتژیک ایران به منطقه مدیترانه و غرب آسیا را بازی کند. در واقع بنادر این کشور در مدیترانه می‌تواند مسیر بسیار مهمی برای صادرات نفت، گاز و کالاهای ایران به اروپا باشد. (مزینانی، ۱۴۰۰: ۳۸)

۵. دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در سوریه پس‌داعش

تجارت ایران و سوریه در بهترین دوره‌های مناسبات اقتصادی سپری شده به یک میلیارد دلار نرسید و اغلب صادرات ایران به سوریه را کالاهای مصرفی تشکیل داده است. در سال ۱۳۸۹ صادرات ایران به سوریه ۵۱۶ میلیون دلار بوده که این میزان طی ۱۱ سال اخیر به‌طور قابل توجهی کاهش یافته است. سهم ایران از بازار این کشور تنها سه درصد است و ایران جزو شرکای تجاری و بزرگ سوریه هنوز به حساب نمی‌آید. آخرین گزارش گمرک هم نشان می‌دهد که تجارت دو کشور حدود ۲۵۰ میلیون دلار بوده است. دولت سوریه تلاش کرده است تا برخی امتیازات مرتبط با حوزه انرژی و مواد غذایی را به جمهوری اسلامی ایران واگذار کند اما این فرصت‌ها تاکنون به تقویت صادرات منتهی نشده است. (سوریه و بازار

بکر اقتصادی، ۱۴۰۰) از جمله امتیازات اعطاشده به ایران، توافق بر سر مدیریت بندر "لاذقیه" به عنوان اولین و بزرگ‌ترین بندر سوریه است که به دلیل کم‌کاری ایران در ورود به سرمایه‌گذاری و مدیریت این بندر، هنوز پیمانکار فرانسوی که از سال ۲۰۰۹ مدیریت آن را در دست داشته، این مسئولیت را بر عهده دارد. سرمایه‌گذاری در این بندر و مدیریت آن علاوه بر گسترش صادرات ایران به سوریه و کشورهای اتحادیه عرب، می‌تواند سبب رونق صادرات ایران به کشورهای اروپایی حاشیه مدیترانه نیز شود. (سوریه و بازار بکر اقتصادی، ۱۴۰۰) اتحادیه اروپا به تنهایی نزدیک به ۲ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۹ واردات داشته است. بنادر این کشور در مدیترانه می‌تواند مسیر بسیار مهمی برای صادرات نفت، گاز و کالاهای ایران به اروپا باشد.

کشاورزی و صنایع آب و برق دو حوزه کلیدی در اقتصاد سوریه هستند که حضور سرمایه‌گذاران ایرانی در آن می‌تواند به جبران کاهش صادرات بینجامد. کشاورزی یکی از مهمترین بازوهای نگهدارنده اقتصاد سوریه به شمار می‌آید. ۳۲ درصد از مساحت سوریه را اراضی کشاورزی تشکیل می‌دهد و این اراضی ۲۶ درصد سرانه تولید ملی سوریه را شامل می‌شوند. محصولات کشاورزی گوناگونی بر اساس جغرافیا و آب و هوای مختلف مناطق سوریه در این کشور کشت می‌شود که از مهم‌ترین آن‌ها پنبه جو و گندم است که این کشور را از نظر تولید در رتبه ۱۰ جهان قرار داده است. صیفی جات، زیتون و میوه‌های درختی از دیگر محصولات کشاورزی سوریه هستند و این کشور رتبه ششم جهان را در تولید آن دارد. (گزارش تحلیلی اقتصاد سوریه از سال ۲۰۱۲ تا پایان ۲۰۲۱، ۱۴۰۰)

حوزه کشاورزی سوریه در سالهای اخیر با دو مشکل اساسی روبرو شد ابتدا موضوع تأمین آب کشاورزی که به دلیل از بین رفتن زیرساختهای آبرسانی با کاهش چشمگیری روبرو گردید و دوم موضوع برق که مهمترین عامل در پمپاژ آب به اراضی دور دست سوریه است. همچنین خشکی منابع مهم آبی مانند خشک شدن دریاچه "مزیریب" در درعا و شهرهای دیگر طی چند سال گذشته و آلودگی منابع آبی باقی مانده و مساحت‌های زیادی از زمین‌های کشاورزی به دلیل وجود مین و خمپاره‌های عمل نکرده که باعث ایجاد آلودگیهای شیمیایی در این منابع شده است. (Kizilkaya, 2021: 8)

بر اساس آمارهای مرکز تجارت بین‌الملل در سال ۲۰۲۰ کشورهای ترکیه با ۱.۶۰۰ میلیون دلار و سهم ۳۸.۵ درصد، چین با ۸۳۴ میلیون دلار و سهم ۲۰ درصد، مصر با ۲۸۹ میلیون دلار و سهم ۷ درصد، روسیه با ۱۸۳ میلیون دلار و سهم ۴.۴ درصد، هند با ۱۲۴ میلیون دلار و سهم ۳ درصد و لبنان با ۱۲۲ میلیون دلار و سهم ۳ درصد رتبه‌های اول تا ششم صادرکنندگان کالا به سوریه را به خود اختصاص

داده‌اند. سوریه با قرار گرفتن در بلوک کشورهای تحریمی می‌تواند به یک شریک استراتژیک در تهاتر کالا با ایران تبدیل شود. ایران و سوریه با توجه به توانمندی‌های اقتصادی یکدیگر می‌توانند تأمین نیازهای کالایی، صنعتی و فنی یکدیگر را از طریق تهاتر کالا و خدمات انجام دهند. این روابط قابلیت گسترش به سایر کشورهای تحریمی را نیز دارد. (ایران و سوریه؛ همراهی در مناسبات سیاسی بیگانه در اقتصاد، ۱۴۰۰)

علاوه بر مشکلات مربوط به مبادلات بانکی و عدم امکان تبادل پول بین تجار دو کشور از طریق سیستم بانکی، برای افزایش مبادلات تجاری با سوریه مشکلات دیگری نیز وجود دارد؛ حمل و نقل کالا از طریق دریا، زمان بر است و همین مساله صادرات کالا به بازار سوریه را با هزینه مضاعفی همراه کرده است. حمل و نقل کالا از طریق زمینی هم امکان پذیر نیست، زیرا کالاها از مسیر عراق باید به سوریه حمل شوند که نیازمند توافقنامه سه جانبه است که البته مقدمات امضای این توافقنامه فراهم شده ولی تا نهای شدن زمان نیاز دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد ظرفیت‌های توسعه صادرات ایران به سوریه در حوزه‌های مختلف کالایی غیرنفتی سالانه حداقل ۷۰۰ میلیون دلار و خدمات فنی و مهندسی سالانه ۶۰۰ میلیون دلار، برق سالانه حدود ۲۰۰ میلیون دلار و در مجموع حداقل یک و نیم میلیارد دلار است. نخبگان اقتصادی ایرانی امیدواراند بانک‌های مرکزی ایران و سوریه مذاکرات در مسیر همکاری با پول ملی دو کشور را شروع کنند. آن‌ها بر این باوراند که همچنین دو کشور می‌توانند در چارچوب تهاتر باهم همکاری کنند. (ایران و سوریه؛ همراهی در مناسبات سیاسی بیگانه در اقتصاد، ۱۴۰۰)

تأسیس بانک مشترک جهت انتقال پول یکی از راه حل‌هایی بوده است که توسط جمهوری اسلامی ایران جهت تسهیل مبادلات مالی پیشنهاد شده است. این پیشنهاد می‌تواند سبب کاهش فشارهای تحریمی امریکا بر هر دو کشور شود. مسیر بندرعباس و ترکیه هر دو به دلیل دور بودن از مسیر مطلوب هزینه‌های بسیاری را دربردارد از این رو مذاکره با عراق جهت عبور کالا به سوریه امری ضروری است. صندوق ضمانت صادرات ابزار دیگری است که در صورت پیگیری می‌تواند به تسهیل تجارت دوجانبه کمک کند. موانع تعرفه‌ای از دیگر محدودیت‌هایی است که نیازمند دیپلماسی اقتصادی و مذاکرات فشرده دوجانبه است. سوریه با کشورهای اتحادیه عرب «توافقنامه تجارت ترجیحی» دارد. بدین معنا که سوریه با این کشورها تجارت آزاد و بدون تعرفه گمرکی و مالیاتی دارد، درحالی‌که از محصولات ایرانی با توجه به نوع کالا از ۷ درصد به بالا حق گمرک دریافت می‌شود. بسیاری از کالاهای ترک نیز به صورت

قاچاق وارد خاک سوریه می‌شوند که عملاً مالیات‌گریز هستند. اینچنین ایران امکان رقابت با دیگر کشورها را از دست می‌دهد و نمی‌تواند در بازار سوریه سهم قابل توجهی را کسب کند. نیاز اصلی سوریه پس‌اجنگ موضوعات زیرساختی مانند ساخت سد، نیروگاه، کارخانه‌های اساسی، جاده مواصلاتی و تأمین سوخت مصرفی برای شهروندان این کشور است. گفته می‌شود برای بازسازی سوریه به ۴۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری نیاز است. با توجه به شرایط تحریمی ایران و وضع اقتصادی که اکثر بودجه کشور برای مصارف جاری است؛ امکان سرمایه‌گذاری زیرساختی در سوریه برای ایران بسیار ضعیف است. برخی شرکت‌های دولتی مانند مپنا هم‌اکنون در سوریه فعالیت دارند ولی با توجه به حجم زیاد خرابی‌ها، صدها و هزاران مپنا برای بازسازی سوریه لازم است. از طرفی بخش خصوصی در ایران ضعیف است و امکان بهره‌برداری صنایع سنگین را ندارد. این شرایط برای کشورهای عرب و ترکیه صدق نمی‌کند و احتمالاً با کم‌رنگ‌تر شدن تحریم‌ها شاهد افزایش سرمایه‌گذاری آنها در سوریه خواهیم بود.

۶. دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در عراق پس‌ادعش

متعاقب اشغال عراق در سال ۲۰۰۳ و تا سال ۲۰۱۹ در نتیجه تعارض نیروهای سیاسی در مقابل یکدیگر بیش از ۲۷۰ هزار نفر از شهروندان عراقی کشته و میلیون‌ها نفر از سکونتگاه‌های اصلی خود جابجا و اواره شده‌اند. به این مهم باید فقر فراگیر و فلج‌کننده و فروپاشی بسیاری از زیرساخت‌های این کشور را طی دو دهه اخیر اضافه کرد. (Hamourziadou and Bulent, 2020: 19) گزارش کمیسیون صداقت عراق درباره فساد ۱۰ میلیارد دلاری از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۹ (Hade Hasan, 2020: 7) و وابستگی شدید اقتصادی عراق به نفت و اشاره به سهم اندک دو درصدی بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی این کشور گویای نوعی وابستگی به مسیر و عدم موفقیت تلاش‌ها برای پیشبرد روند توسعه پویایی ملی در این کشور بوده است. (Transparency.org, 2019)

مفاد قانون اساسی عراق نوین نیز با به رسمیت شناختن کنترل منابع و درآمدهای نفتی به ویژه برای کردها در شمال و شیعیان در جنوب که بزرگترین منابع نفت و گاز عراق در آن است دلیلی بر اهمیت ملاحظات بخشی و قدرت و نقش آفرینی گروه‌ها و سازمانها در تدوین پروسه قانون اساسی و اقتصاد این کشور است. در عراق پس‌اصدام، نفت به عنوان یک غنیمت از سوی سازمانهای قدرتمند تملک‌گشته و به مبنای شکل‌گیری نوعی از مناسبات قدرت پایه خشونت‌آمیز مبدل شده است. در این کشور دولت به عنوان سازمان سازمانها در میانه تعارضات، حتی برخلاف دولت رانتیر فاقد تمرکز کامل بر منابع نفتی

در کشور بوده و یک بر آمده از ثروت نفتی به کالایی جهت رضایت مندی نیروها برای عدم توسل آنها به خشونت تبدیل گردیده است. (Mansour,2018: 24) وابستگی شدید اقتصادی عراق به منابع نفتی در سال ۲۰۱۹ به ۹۵ درصد افزایش یافت. این امر حاکی از ضعف تنوع تولید و بهره وری در اقتصاد عراق است. سهم دو درصدی بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی بیانگر رکودی عظیم در سایر بخش‌های غیرنفتی عراق است. از سوی دیگر سهم ۴ درصدی مالیات در درآمدهای عمومی نقش ضعیف درآمدهای مالیاتی در درآمد کلی عراق برجسته می‌نماید.

جنگ‌های داخلی و درگیری با داعش و ناامنی گسترده در عراق یک بحران بزرگ انسانی و اقتصادی ایجاد کرده است. از سال ۲۰۱۴ جنگ علیه داعش جان بیش از ۶۷ هزار غیرنظامی عراقی را گرفته است. این چنگ با آوارگی داخلی بیش از سه میلیون نفر در سراسر عراق و افزایش فقر و آسیب‌های اجتماعی همراه بوده است. برآوردها نشان می‌دهد پس از جنگ با داعش بیش از هشت میلیون عراقی نیازمند کمک هستند. (Dodg,2019: 11) در حوزه صادرات به عراق این کشور دومین بازار صادرات کالاهای ایرانی بوده است. از سال ۱۳۹۰ به بعد صادرات ایران به عراق در مسیر صعود قرار داشته است. در سال ۱۳۹۰ حجم مبادلات دو کشور به ۵ میلیارد و ۲۷۰ میلیون دلار رسیده بود که از این مقدار ۵ میلیارد دلار صادرات ایران به عراق و ۱۲۱ میلیون دلار واردات جمهوری اسلامی ایران از جمهوری عراق بوده است. همچنین از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۰ پروژه‌های صورت گرفته توسط شرکتهای خدمات فنی مهندسی ایران در زمینه‌های آب، نیروگاه، انتقال برق، جاده سازی، ساختمان، پل و ... به ارزش ۲ میلیارد و ۴۲۸ میلیون دلار در شهرهای مختلف عراق اجرا شده است. براساس آمار صادرات ایران به عراق در اواخر دهه ۹۰ به بیش از ۹ میلیارد دلار رسیده بود که در مقایسه با صادرات ۲۰ میلیارد دلاری مبادلات تجارت ترکیه به عراق در سال ۲۰۲۰ این رقم از عقب ماندگی ۱۰ میلیارد دلاری صادرات ایران به عراق حکایت دارد. (Zweiri,2022: 34)

آمار تجارت ایران با عراق نشان می‌دهد محصولات کشاورزی، دامی و غذایی، مصالح ساختمانی، محصولات پترو پالایشگاهی، لوازم الکترونیکی، تجهیزات پزشکی و دارو، خودرو و لوازم یدکی، پوشاک، کیف، کفش، محصولات آهنی و خشکبار از عمده‌ترین کالاهای صادراتی به عراق است. هم چنین ایران از عراق در سالهای گذشته کالاهای اساسی مثل گندم، جو، روغن، ذرت، سویا، لاستیک، کاغذ، حبوبات، به همراه ماشین آلات، ضایعات فلزات، لوازم خانگی، تجهیزات الکترونیکی، دستگاه‌های سنجش وارد کرده است. (اهمیت ایران و عراق برای هم؛ قطره قطره تعامل، دریا دریا منافع خط آهن شلمچه - بصره

حلقه مفقوده تجارت، ۱۴۰۱) از جمله موانع تجاری بین دو کشور تحریم‌های ارزی ایران، تغییر قوانین گمرکی، حمایت عراق از کالاهای تولید داخلی و عدم وجود راهبرد دقیق تجاری با عراق بر اساس حمایت از بخش خصوصی نام برد.

نتیجه گیری

تداوم آثار سوء اقتصاد تک محصولی در کنار زیان‌های وارد شده به اقتصاد ایران نشان داد که در سطح منطقه‌ای کشورها نمی‌توانند به مبانی اقتصادی سیاست خارجی بی تفاوت باشند. در این میان با تشدید فرایند وابستگی متقابل میان کشورها و هم زمان افزایش یافتن اهمیت مناطق در اقتصاد ملی و سیاست خارجی موضوع دیپلماسی اقتصادی به الزام‌گریز ناپذیر در منظومه سیاستگذاری منطقه‌ای تبدیل شده است. اهمیت یابی کارآمدی اقتصادی تغییر گسترده در مفهوم و مصادیق امنیت و ضرورت‌های ناشی از منطقه‌گرایی باعث شده تا این نوع از دیپلماسی برای جمهوری اسلامی ایران به ویژه در مناطق پیرامونی دارای اهمیت فراوانی شود. نگاهی به تجربه کشورهای موفق در این شکل از دیپلماسی نشان می‌دهد که مناطق فوری و پیرامونی آنها محمل اولیه تعمیق روابط اقتصادی و تلاش برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های منطقه‌گرایانه بوده است. منطقه خاورمیانه با وجود تنش‌ها و بحران‌های مختلف از مستعدترین مناطق ژئواکونومیک برای همکاری‌های اقتصادی است چنانکه قدرت‌های نوظهور جهانی این اهمیت و جایگاه را درک کرده و تلاش بسیاری را در دو دهه اخیر برای حضور در منطقه به انجام رسانده‌اند. سوریه و عراق پس از پیروزی بر داعش و گروه‌های تروریستی از خرابی‌ها و تخریب زیرساخت‌های کشور به شدت آسیب دیدند و میلیاردها دلار متضرر شدند. جمهوری اسلامی ایران به عنوان حامی محور مقاومت و دولتی که در برابر داعش ایستادگی کرد و به هر دو کشور کمک نظامی کرد می‌تواند سهم بیشتری از بازارها و بازسازی هر دو کشور داشته باشد. کالاهای مصرفی و خدمات مهندسی از جمله عواملی است که با عرضه آنها می‌توان شاهد تقویت پیوندهای ژئواکونومیکی با بازارهای این دو کشور بود. موانع موجود بر سر راه حضور ایران در بازارهای عراق و سوریه را می‌توان در سطح داخلی و تحریم‌های غربی خلاصه کرد. در سطح داخلی می‌توان به ضعف در تولید ملی و تهیه کالا و خدمات با استانداردهای منطقه‌ای و کاهش قیمت تمام شده آنها اشاره کرد. قوانین گمرکی و موافقتنامه‌های دوجانبه از جمله موانع دیگری است که با رفع آنها می‌توان به افزایش سرعت حضور کالاها و خدمات ایرانی و همچنین استمرار پیوندهای تجاری کمک کرد. در سطح تحریم‌های غرب بر علیه جمهوری اسلامی ایران می‌توان به محدودیت‌های انتقال پول و ارز اشاره نمود. در قالب دیپلماسی اقتصادی ایجاد بانک مشترک و رفع

موانع حمل و نقل و گمرکی در دستورکار جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است و همچنین تقویت حضور بخش خصوصی دیگر قاکتوری است که در قالب تقویت پیوندهای ژئواکونومیکی در این چارچوب نیازمند تلاش جدی تر در عرصه دیپلماسی اقتصادی است.

منابع

امانی خجسته، جعفر (۱۴۰۰)، "تأثیر کوانتوم دیپلماسی بر بعد اقتصادی امنیت جمهوری اسلامی ایران"، راهبرد سیاسی، شماره ۱۶، سال پنجم، بهار.

"اهمیت ایران و عراق برای هم؛ قطره قطره تعامل، دریا دریا منافع خط آهن شلمچه - بصره حلقه مفقوده تجارت" (۱۴۰۱)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۶

"ایران و سوریه؛ همراهی در مناسبات سیاسی بیگانه در اقتصاد"، (۱۴۰۰)، تاریخ استخراج:

[۷A۸/D۱۷/B۸/C%D/ADB۷/A۸/%D۵۳۶۳۴۲۵https://www.mehmews.com/news/](https://www.mehmews.com/news/۱۴۰۲/۷/۱۱)

"بیانات در دیدار با نخبگان و استعدادهای برتر علمی"، (۱۳۹۸/۷/۱۷)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۲، [https://farsi.khamenei.ir/newspart-](https://farsi.khamenei.ir/newspart-۱۷۰۳print?tid=)

[۱۷۰۳print?tid=](https://farsi.khamenei.ir/newspart-۱۷۰۳print?tid=)

"بیانیه گام دوم انقلاب خطاب ملت ایران" (۱۳۹۷)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۴، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>، بوزان، باری (۱۳۹۰). ایالات متحده و قدرت‌های بزرگ سیاست جهانی در قرن بیست و یک، ترجمه: محمد حیدری، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

"پاسخ رهبر انقلاب انقلاب به ده پرسش درباره اقتصاد مقاومتی"، (۱۳۹۳/۱/۶)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۰

[۲۶۰۲۳https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۲۶۰۲۳)

"تجارت خارجی ایران - آمار صادرات و واردات در سال ۱۴۰۱"، (اردیبهشت ۱۴۰۲)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۰

<https://enigma.ir/blog/iran-international-trade-1401>

"سوریه و بازار بکر اقتصادی" (۱۴۰۰)، تاریخ استخراج:

[/ADB۱۷/B۸/D۹/۸۸/D۳/B۸/%D۸۴۴۲۳۰۲۷https://www.ima.ir/news/](https://www.ima.ir/news/۱۴۰۲/۸/۲۰)

"سوریه و بازار بکر اقتصادی" (۱۴۰۰)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۵

[۹/۸-%D۹/۸۷C%D/ADB۱۷/B۸/D۹/۸۸/D۳/B۸/%D۸۴۴۲۳۰۲۷https://www.ima.ir/news/](https://www.ima.ir/news/۹/۸-%D۹/۸۷C%D/ADB۱۷/B۸/D۹/۸۸/D۳/B۸/%D۸۴۴۲۳۰۲۷https://www.ima.ir/news/)

"گزارش تحلیلی اقتصاد سوریه از سال ۲۰۱۲ تا پایان ۲۰۲۱"، (۱۴۰۰)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۷/۱۱

[۸-%D۴B۸/D۱۷/B۸/D۷/A۸/D۲/B۸/%DA%AF%D۱۳۳۴۰https://tradetजारat.com/](https://tradetजारat.com/۸-%D۴B۸/D۱۷/B۸/D۷/A۸/D۲/B۸/%DA%AF%D۱۳۳۴۰https://tradetजारat.com/)

"متن سند نهایی چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران" (۱۴۰۱)، تاریخ استخراج: ۱۴۰۲/۸/۲۰، [https://iranarze.ir/wp-](https://iranarze.ir/wp-content/uploads/2022/07/%D8%AC%D8%B2%D)

[content/uploads/2022/07/%D8%AC%D8%B2%D](https://iranarze.ir/wp-content/uploads/2022/07/%D8%AC%D8%B2%D)

صوری، ضیاء الدین (۱۳۹۶). بررسی راهبردی دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران مطالعه موردی: دولت یازدهم و دوازدهم،

فصلنامه پژوهش‌های روابط بین الملل، دوره اول، شماره بیست و چهارم.

فتحی، یحیی و رضا پاک دامن (۱۳۸۹). "جایگاه شرکای ایران در دیپلماسی تجاری"، روابط خارجی، سال دوم، شماره سوم.

کلیج، لیلا (۱۴۰۰). "تحلیل مضامین اقتصادی بیانیه گام دوم انقلاب"، *مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی*، سال نهم، شماره چهارم، پیاپی ۲۰، زمستان.

محمدیان، مهدی (۱۴۰۰). "واکاوی ظهور داعش بر وضعیت اقتصاد و انرژی در سوریه و اسرائیل"، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین الملل*، دوره ۱۱، شماره ۳، پیاپی ۴۲.

مزینانی، حمید (۱۴۰۰). بررسی دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر تقویت تولید داخلی)، دانش تفسیر سیاسی، سال سوم، شماره ۱۰، زمستان.

موسوی شفاپی، مسعود (۱۳۸۸). "دیپلماسی اقتصادی ابزاری نوین سیاست خارجی در عصر جهانی شدن"، *مجموعه مقالات دیپلماسی اقتصادی*، تهران: مرکز پژوهش‌های مجمع تشخیص مصلحت نظام.

Allison, R (2013). "Russia & Syria: Explaining Alignment with a Regime in Crisis", *International Affairs*, Vol. 89.

Dodge, Toby (2019). "Corruption Continues to Destabilize Iraq" Chatham House, October 1, 2019. <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/corruptioncontinues-destabilize-iraq>

Hamourtziadou, Lily, and Bulent Gokay (2020). "The promised spring: death andneoliberalism in Iraq." *Security Dialogues* 11, no. 1

Jasper, Scott & Moreland, Scott. (2016). *ISIS: An Adaptive Hybrid Threat in Transition*; Available at: https://smallwarsjournal.com/jml/art/isisan-adaptive-hybrid-threat-in-transition#_edn45

Mansour, Renad (2018). *Why Iraq's Elections Were an Indictment of the Elite*. Chatham House, May 18 2018

Moons, S. S., & van Bergeijk, P. P. (2013), "A meta-analysis of economic diplomacy and its effect on international economic flows", *ISS Working Paper Series/General Series*, 566

Operation Peace Spring And Pptential Turkish Intervention Scenarios (2022). *Monitoring Jordan*, see to: https://inmap.org/wp-content/uploads/2022/01/RCM-Thematic-Report-6-Operation-Peace-Spring-and-Potential-Turkish-Intervention-Scenarios_2-2.pdf

Papadimitriou, P., & Pistikou, V. (2014). "Economic Diplomacy and Security in Sovereign States", *Procedia Economics and Finance*, 9,

Tlhabanello, T. (2014). *An assessment of economic and commercial diplomacy in micro-states: a case study of Namibia*. Retrieved June, 10

transparency.org (2019). "Corruption Perceptions Index report, Transparency Internationa" 1, <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results>

Tucker,Anthony (2018). *Daesh: Islamic State's Holy War (History of Terror)*, Publisher: Pen & Sword Military.

Woolcock, S., & Bayne, N. (Eds.) (2013). *The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations*, Ashgate Publishing, Ltd.

Zweiri,Mahjoob (2022). *Iran's Trade with Neighbors: Sanctions' Impact and the Alternatives*, Middle East Policy Council, No.5.